

TOROS BULGARLARI ANADOLU'YA NEREDEN GELDİ?

Osman KARATAY*

Özet

Selçuklu döneminde Orta Toroslarda karşımıza Bulgar ismini taşıyan bir Türk taifesi çıkmaktadır. Bunların kökeni bazı tartışmalara sebep olmuştur. Bu çalışmada işbu Bulgarların 920'li yıllarda önce İdil Bulgar'dan Macaristan'a geldikleri, oradan da Tarsus'taki Arap idaresine bağlı donanmaya katılarak Çukurova'ya göçtükleri gösterilmektedir. Onların göçünün hemen ardından Bizans bölgeyi ele geçirince, bu Bulgarların içerdeki dağlık alanlara çekildikleri anlaşılıyor ki, buralara halen Bulgar dağları denmektedir. Bu dağlardaki Bulgarlar Karaman hakimiyeti döneminde Anadolu Türklüğüne intibak etmiş gözüktüyorlar.

Anahtar kelimeler: *Bulgarlar, Macarlar, Bizans, Selçuklular, Karamanlılar, Toros Bulgarları*

Abstract

Where did come from Bulgar Turks to Anatolia?

Some sources record a certain Bulgar people of Turkic stock in the Middle Toros region in the South of Anatolia. The question of their origin has led to some debates. This essay shows that they migrated first to Hungary from the Volga Bulgar in the 920's, and then came to the Southern Anatolia together with a fleet of the Arab administration of Tarsus. After one generation, Byzantine reconquista brought the Toros region under the emperors, and the Bulgars had to withdraw to the mountainous inlands, which is even today called the Bulgar Mountains. These Bulgar Turks seem to have assimilated by Oğuz Turks during the rule of the Karaman principality.

Keywords: *Bulgars, Hungarians, Byzantium, Saljukids, Karamanids, the Bulgar Turks*

Anadolu'nun güneyinde İçel ve Dışel (Taşeli) bölgelerinde eski dönemden kalma Bulgar Türklerinin varlığı, Türk tarihçiliği çok farkında olmasa da, Bulgaristan'da merak uyandıran bir konu olmuş ve birkaç

* Doç. Dr. Osman Karatay, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova - İzmir. karatay.osman@gmail.com

kaydadeğer çalışma yapılmıştır.¹ Yakınlarda İbrahim Şahin tarafından sunulan bir bildiride bölgedeki bazı tamgalarda Bulgarlara atıf yapılması bizi konuyu bir kez daha düşünmeye sevketti.² Şahin'e göre Gülnar'da bir yaylada bulunan (ama halen bir uzmanınca tarihlenmesi beklenen) bir kaya üzerindeki oyma yazı ve tamgalardan üç harflik yazı açık şekilde Göktürk bağlantısı taşıyor; dağınık haldeki tamgaların ise bir tabakası Oğuz, bir tabakası da Kıpçak bölgesi soy tamgalarını andırıyor. Kıpçak bölgesine atanan tamgalar aynı zamanda Bulgar Türklerinin kullandığı oyma yazıdaki çeşitli harflerle örtüşüyor. Bizim bu tartışmadaki katkımız, Kıpçak-Bulgar soy ayrımını yapmak kolay olmayacağından, hepsini tek bir havzada düşünmektir. Yani burada, kayadaki işaretlerin sahil olması kayduşartıyla, Doğu Avrupa sahasına ait izlerle yüzyüze olabiliriz.

İbrahim Şahin Bey'in bize bu konuda şifahen aktardığı yeni bir bilgi ise Gülnar'daki bir yaylanın adının *Bulgarı* oluşudur. Sondaki sesliyi açıklamakta biraz zorluk bulunuyor; belki de bir dönem kullanılmış Arapça nispet eki *-î*'nin zaman içinde kalınlaşmasını yansıtmaktadır. Ama bütünü itibarıyla burada *Bulgar* kelimesinin varlığı yadsınamaz. Şu ana kadar Tarsus'un kuzeybatı istikametindeki *Bulgar/Bolkar* dağ silsilesini ipucu olarak değerlendiren tarihçilik³ için bu bilgi önemli bir yenilik getirmektedir.

Hadisenin özünde Karamanlıların en güçlü isimlerinden Alaaddin Bey (1355-1398) tarafından Yarcâni'ye yazdırılan ama kaybolduğu için günümüze ulaşmayan Farsça manzum bir Karaman şehnamesi vardır. Şikârî adlı bir Osmanlı memuru bu şehnameyi görmüş ve nesir halde Türkçeye çevirmiştir.⁴ İşbu Karamanname'de Toroslarda yaşayan Bulgarlardan bahsedilir. İlk bahis beyliğin kurucusu olan Nurettin Bey'in 1250'lerde Ermenek, Mut ve Gülnar'ı fethiyle ilgili geçer. Buraları 'kâfirlerden' alan Nurettin Bey, dönüp Bulgar taifesiyle de cenk eder. Beyleri Yahşi Han savaşta ölür, kalanlar onun oğlu

¹ Bu konu hülasa halde Türkçede Tıpkova-Zaimova'nın makalesinde okunabilir: "XI. Yüzyıldan Sonra Anadolu'daki Bulgarlar ve Selçuklular". Ancak yazar, tıpkı dayandığı Venedikova gibi, bu Bulgarları Balkanlardan getirilmiş Bulgarlar, dahası Slavlar olarak görmekte ve bizce büyük yanılgıya düşmektedir. Biz en son Moğol çağından bir haberi bu konuya bağlayarak bahiste bulunduk ve bu arada ilgili edebiyatı belirttik: Karatay 2008, 58-59.

² Şahin 2010.

³ Bu silsilenin adını Kırzioğlu incelemiştir: "1461 'Turabuzon' fethi sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in yaya aşığı 'Bulgar Dağı' neresidir?" Bugün bu, Niğde'den Ereğli'ye kadar çok geniş bir alandaki dağların ortak adı haline gelmiştir. Tarsus'un kuzeybatısında, aynı silsile içindeki dağların eteğinde bulunan bir yaylanın adı da Bulgar-Bozoğlan yaylasıdır ve buraya Keşevli Yörükleri çıkarlar.

⁴ Çiftçioğlu 2002, 62-63.

Aydın Bey önderliğinde gelip muti olurlar ve bundan sonra Karamanlılarla Bulgarların kader ortaklığı başlar.⁵

Karamanlılar Bulgarlarla karşılaşmadan önce, Gülnar'dan sonra *Mare* adlı bir kaleyi de fethederler. Burası “Bulgar eteklerindedir”. Bu harekâtın tarihiliğinin tartışılması ayrı bir meseledir ama ordunun güneyden kuzeye, Lârende'ye (Karaman) doğru hareketi ilginç. Zira en son fethedilen Mare kalesi bugün Karaman'ın Ayrancı ilçesinin Divle köyü yakınında bulunmaktadır ki, Şikârî'de köyün ismi *Devle* olarak geçer.⁶ Gerçekten de bu mevkiiden itibaren esas Bolkar dağları bulunmaktadır. Şikârî'nin kaydındaki Bulgarlar ile bu dağların ismini bu noktada birebir eşlemektediriz ve kuşkuyla yer kalmamakta. Buradaki Bulgarların doğu tarafından Tarsus Beyi Yahşi Han'dan tazyik görmeleri ve Kıbrıs ve çevredeki diğer kalelerden yardım alan Silifke'deki Hıristiyanlar Müslüman ahaliye zarar verdiklerinde müdahalenin en yakında olarak Bulgarlardan gelmesi de Bulgarların yaşadığı alanın sınırını belirleme konusunda yardımcı olmaktadır.⁷

Bulgarların özelliği savaşta taş atmalarıdır ve Silifke'deki büyük savaş onların sayesinde kazanılmış, hatta Silifke fethedildikten sonra onlar muhafaza için bırakılmıştır. Bulgarların kimliğiyle ilgili kuşkuları bertaraf etmesi açısından bir diğer husus da bunlardan sürekli bir kavim olarak bahsedilmesi, Türkmen, Moğol ve Kürt kelimelerinin yanında ve dengi olarak zikredilmeleridir. İslam cenahında dört kavim vardır ve Bulgarlar bunlardan biridir. Dolayısıyla onları artık Karaman beyliğinin has kuvvetleri olarak görmektediriz. Taş atıcılıklarıyla her savaşta belirleyici olurlar; denizden gelen ‘demir donlu’ kâfirlerle savaşırken ordular çaresiz kalınca Bulgar taşları onları helak eder. Bulgar yurdu gün gelir Karamanoğullarının yegâne sığınağı ve dünyadaki en büyük güvencesi olur. Cem Sultan'ı himaye eden Kasım Bey'in elinde sadece Bulgar Dağı kaldığında dahi Cem'e “kalan ömrümüzü burada geçirelim” önerisinde bulunuyordu, zira Osmanlı'nın burayı alacağına ihtimal vermiyordu.⁸

Şikârî'nin kitabında en son Çelebi Mehmet çağında Bulgar topluluğundan bahsedilir. Bundan sonra tıpkı Moğollar gibi onlar da bir kavim olarak anılmaz olurlar. Karamanoğullarının Bulgar dağları bölgesini merkez edinmesinin onların Türkmen kimliği içinde erimesini hızlandırdığını düşünmek mümkün. Öte yandan, yukarıda bahsedilen Moğol istilasından itibaren Aydın Bey'in dışında hiçbir Bulgar beyinden bahsedilmemesi, münhasır askeri birlik olarak

⁵ Şikârî 1946, 15.

⁶ Şikârî 1946, 23.

⁷ Şikârî 1946, 18, 22.

⁸ Şikârî 1946, 203.

ayrıcılıklarını korusalar da, Bulgarların siyasi ve belki de kavmi özerkliklerinin geride kaldığını ifade ediyor olabilir. Kuşkusuz bundan sonra da kendilerinden gelen yöneticileri vardı ama bunlar anlaşılan kudretli boy beyleri değillerdi ve idari olarak doğrudan, zaten yanibaşlarında olan Lârende'ye (Karaman) bağlı idiler.

Toros Bulgarlarıyla ilgili tek kaynak Şikârî'nin kitabı değil. Mevlana'nın ve Hoca Dehanî'nin şiirlerinde de sık sık Bulgarlardan bahsedildiği belirtiliyor. Dediğimiz gibi, bu Bulgarlar Türk'tür ve Müslüman'dır. Başka bir asıdan, hele de Slav olduklarını akla getirecek en ufak bir ibare bulunmaz. Henüz Anadolu'nun tam Türkleşmediği, belki Türk'ten çok gayri-Türk unsurun bulunduğu bir dönemde bunların ivedilikle Türkleşmiş bir Slav topluluğu olduğu gibi bir düşüncenin mantık zemini bulunmamaktadır. Ayrıca, Bizanslıların çeşitli toplulukları sınırdan uzak iç bölgelere yerleştirdiği biliniyor ama kayıtlarda bu bölgeye Balkanlardan bir tehcir geçmiyor. Buna karşılık 10. yy ortalarında yazan Mesudî'nin bir haberinden tam da bu bölgeye yerleştirilen Bulgarlardan bahsedilmektedir. Haber şöyledir:

“(İdil Bulgar) hükümdarı elli bin ve daha fazla süvarisiyle Kostantiniyye topraklarına gaza eder ve ona yakın Rum, Endülüs, Burcan (Burgond), Celalika (Galiçya) ve İfrenç (Frank) arazilerine akınlar tertipler. Bulgar şehrinden Kostantiniyye'ye kadar olan mesafe bozkır ve yerleşim birimlerinden geçen iki aylık yoldur. Müslümanlar Şam sınırındaki Tarsus'tan Dülefi adıyla tanınan Sügur emiri Selm el-Hadim ve emrindeki Şamlı ve Basralı denizcilerin gemileriyle 312 yılında gazaya çıkıp Kostantiniyye körfezi ağzından ve Rum Denizi'nden (Akdeniz) çıkışı olmayan başka bir ağız geçerek Fenediyye (فنديية) topraklarına geldiklerinde karadan bir grup Bulgar onlara yardıma geldi ve hükümdarlarının yakında olduğunu bildirdi. Bu olay Bulgar akıncılarının Rum Denizi sahiline kadar geldikleri şeklindeki beyanımızın delilidir. Bulgarlardan bir birlik Tarsusluların gemilerine binerek onlarla birlikte Tarsus'a geldiler.”⁹

Bu metnin öncesindeki bahis Müslüman olan İdil Bulgarlarından bahsettiği için ayraç içinde bunu belirttik. Ama takip eden bahisler Tuna Bulgarları ile Macarların hikâyelerini karıştırıp verir. O günlerde Bizans ile kıyasıya savaşanlar Tuna Bulgarlarıdır ve onlar Hıristiyanlığa geçeli iki kuşak olmuştur. İslam ile bir ilgileri sözkonusu değildir. Endülüs'e vardığını bilmesek de, İspanya'nın orta (Kastilya) ve kuzey (Galiçya) bölgelerini etkileyen,

⁹ Mesudî 2004, 74; Şeşen 1998, 48.

dolayısıyla yol üzerindeki Burgond ve Frank arazilerini de vuran akınlar ise Macarlara aittir ve Mesûdî kitabını yazarken bu akınlar sürüyordu. Bulgar şehrinin adı verilse ve aradaki bozkırların varlığı vurgulansa da, İstanbul'a iki ay uzaklıktaki yer İdil Bulgar başkenti olamaz herhalde. Ya İdil Bulgar'dan Bizans elindeki Kırım'a uzaklık anlatılıyor, ya da, ağılebi ihtimalle Macar payitahtından İstanbul'a kadarki mesafeden dem vuruluyor. Tuna Bulgar'ın başkenti Preslav hiçbir şekilde bu kadar uzakta değildir ve de yolda bozkırlık bulunmaz.

Mesûdî'nin yaşadığı dönemde, hatta yenilerde gerçekleştiği için (924 c.) hakikatinden herhalde sual olmamalı, ama ayrıntılarda gerçek hadiseden farklılıklar olabilir. Mesûdî bu konuda en doğru bilgileri edinmek için tüm imkânlara sahipti. Bizzat 'Sugûr'da yaşamış, emir ve bu serüvenlere katılan denizciler de dâhil olmak üzere hemen herkesle temasta olmuş, Rûm yazılı ve sözlü kaynaklarını dahi kullanmış, müdekkik bir araştırma için ne gerekiyorsa yapmıştır.¹⁰ Yukarıdaki karıştırmaları açıkça kaynaklarının yanlış yönlendirmeleriyle ilgili gözüküyor ki, daha sonra kaleme aldığı *el-Tenbîh ve'l-İşrâf* da birçok hatasını düzeltmiş gözüküyor.¹¹

Takip eden hadise ise çok ilginçtir. *Fenediyye* kelimesi düşündürücüdür. Mesûdî'nin *Mürûc*'unun Kahire H.1301 baskısında bunun yerine حرفيدية veya حرفندية geçtiğini belirten Canard, bunu esas alarak sonuçta Selanik önündeki Halkidikya körfezinin ismini bulur ve Araplarla Tuna Bulgarlarını burada buluşturur.¹² Bizim kullandığımız çevirilerde Şeşen, Meynard'ın Paris baskısını kullanmıştır. Canard da bu yayını eleştirir. A. Batur çevirisi ise C. Pellat'ın karşılaştırmalı 1965 Kahire baskısına dayanır ve sonraki yayınları değil, üç aslı nüshayı inceleyen Pellat böyle bir biçime yer vermemiş gözüküyor. Şu an hangi biçimin doğru olduğunu belirleyecek konumda değiliz. Venedik o zaman da var olduğundan ve kelime aynen kullanıldığından¹³ ve de bunu çağrıştıracak başka bir mahal bilinmediğinden biz burada onu göreceğiz.

Burada donanma doğrudan Adriyatik denizine giriş yapılmış gözüküyor. Ege ve Akdeniz'den çıkışın olmaması tuhaf bir tariftir. Ayrıca Otranto Boğazı, yani Arnavutluk ile İtalya'nın birbirine en yakın oldukları yerlerin ağız olarak nitelenmesi de ilginçtir. Ama burada bayağı bir hareket beklemek tabiidir, zira sadece Sicilya değil, 838'den itibaren bu boğazı tutan Otranto ve Brindisi gibi yerler de Müslümanların elindeydi.¹⁴ Hatta Konstantinos Porphyrogenitus'un

¹⁰ Shboul 1979, 235.

¹¹ Shboul 1979, 255.

¹² Canard 1936, 217, 221.

¹³ Porphyrogenitus 1967, 118, buradan aynen şimdiki gibi *Beveria* olarak bahseder.

¹⁴ Miranda 1997, 321; Norris 1993, 19-20, 22. Avrupa'daki Müslüman hakimiyet alanı tabii ki bununla ve Endülüs'le sınırlı değildi. Bugün İsviçre hudutlarında kalan kimi kısımları da dâhil, Alpler bölgesinde dahi uzun süren bir Müslüman hâkimiyeti vardı. Bkz. Wenner 1980.

verdiği bir habere göre I. Basileus (867-886) zamanında gerçekleşen bir akında karşı taraftaki, Balkan sahilindeki Kotor (Decatera) ve civardaki birkaç kent alınmış ve Dubrovnik, o zamanki adıyla Ragusa kuşatılmıştır.¹⁵ Yine aynı bölgedeki faaliyetleri açıklaması bakımından Arapların Sicilya'dan da önce Girit'teki varlıklarını ve Peleponnes'te kuzeyden gelen Slavlarla işbirliği içinde Bizans'a ait kent ve kalelere yönelik harekâtlarını akılda tutmamız gerekir.¹⁶

Mesûdî'nin ifadesinden, Canard'ın inandığı şekliyle,¹⁷ doğrudan Tuna Bulgarlarını anlamak için çok sebep vardır. Hele de bu bahsettiği akın zamanında Simeon önderliğindeki Tuna Bulgar en güçlü dönemini yaşıyordu ve batı yönünde Arnavutluk sahillerine ulaşmıştı. Bu yüzden, Müslüman gemicilerin Bizans ile ortak düşman olarak bu Bulgarlar ile buluşmuş olması beklenebilir. Nitekim Simeon Bizans ile mücadelesine Arapları doğal müttefikler olarak görmüş ve ittifak arayışlarına girmiştir. Mısırlı Fatımîlerle bu konuda temasa geçen Simeon, Bizanslıların elçiliği fark etmesi ve müdahalesi üzerine başarılı olamadılar.¹⁸ Ancak Simeon'un Adriyatik yakınlarında iken Müslümanlarla temasa geçmesi gibi bir şeyden haberimiz yok ve -bildiğimiz kadarıyla- Mesûdî'nin bu müphem haberi dışında bunun kaynağı bulunmuyor.¹⁹ Bir de *Fenediyye* arazisinden bahsediliyor ki, kendisi bir coğrafyacı olan Mesûdî herhalde nokta teşhisinde dikkatli davranacaktır. Dalmaçya'nın kuzey sahilleri hem Venedik arazisi ile birleştirilebilir hem de orada Macarlar bulunabilir.

Burada Tuna Bulgarlarını dışarda tutmuyoruz. İttifak hadisesi sahihtir, iyi bilinmektedir. Hatta bu seferin Tuna Bulgarları ile işbirliği çerçevesinde yapıldığını düşünmemek abes olur. Canard'ın ayrıntılı incelemesinin gösterdiği üzere, bu seferden İbn'ül-Esir ve İbn Miskaveyh de bahsediyorlar.²⁰ Bizim vurgumuz müttefikler değil, 'getirilen Bulgarlar' üzerinedir.

Bulgar ile Macar'ın neden karıştırıldığı sorusu ancak sonraki çağlarda gündeme gelebilirdi ki, 10. yy'da bunların arasına etnik bir ayrım koymak hayli zordu. Birçok kaynakta Büyük Bulgar ve ondan türeyen Tuna Bulgar'ı anlatan Onoğur kelimesinin bugün dahi Macarları anlatan evrensel kelime olduğunu (> Hungar) bilmek bu konuda yeterlidir. Üstelik o günlerde bu halk henüz

¹⁵ Porphyrogenitus 1967, 127 vd.

¹⁶ Norris 1993, 19-20.

¹⁷ Canard 1936, 218-219.

¹⁸ Canard 1936, 214-216; Ostrogorsky 1995, 247; Norris 1993, 21.

¹⁹ Kimi Bulgarların Tarsus'a yollandığı günlerde, en azından 924 yılında, Tuna Bulgarları Sırplarla ölümüne bir mücadele içindeydiler (Ostrogorsky 1995, 248).

²⁰ Canard 1936, 219-220.

kendisine Macar demiyordu; Macar yedi veya on tane kabileden sadece birinin adıydı.²¹

Mesûdî bu Macarlara Bulgar demekle kalmaz, eseri *Mürûc'üz-Zeheb*'in ilerleyen sayfalarında hiçbirinin Bulgar ismine sahip olmadığı dört Türk kavminin Bizans'a saldırısını anlatırken de bu aynı Batı Avrupa'ya yönelik akınlardan bahseder ve hepsine birden Türk der: "*Zamanımızda bu Türklerin (Becni, Başkırt, Peçenek ve Nkrdh > Onoğur) akınları Endülüs, İfrenç ve Celalika hudutlarına ulaşmıştır. Türkler Kostantiniyye ve diğer sözü edilen ülke topraklarına sürekli yağma seferi düzenlerler.*"²² Üstelik "*bu dört Türk boyu içinde Müslümanlığı kabul eden ve ancak kâfirlerle yapılacak bir savaşta saflarda yer alan insanlar da vardır.*"²³

Bu haberi ondan bir buçuk asır sonra yazan Endülüslü Bekrî alıntılanmıştır: "(Müslüman İdil Bulgar hükümdarı) 50 bin süvari ile İstanbul üzerine sefer yapar, Bizans, Cillikiyye (Galiçya, Kuzey İspanya) ve Frenk ülkelerini yağmalardı."²⁴ Bunların hepsinden önce, batıdaki Macar akınlарının en şiddetli günlerinde yazan Belhî ise Endülüslü bir şahide dayanarak, Ebu Abdurrahman el-Endülüsi'den naklen şöyle der: "*Türklerden bir maceraperest maiyetiyle Endelüs hudutlarına kadar vardı. Oradan esir ve hayvan ganimet alıp götürdü. Bunları takip edenler aralarından birini yakaladılar. "İlk gördüğümüz Türk budur" dediler.*"²⁵

Burada da aynı topluluktan bahsedilmektedir ve oyuncular biraz daha netleşir. Zira Başkırt ve Onoğur olarak bildirilenleri şimdi bizim Macar olarak teşhis ettiğimiz Arpadlıların yönettiği topluluğa bağlayabiliriz; Onoğur aynı zamanda Bulgar'ı anlatabilir. Zira diğer kitabı *el-Tenbih ve'l-İşrâf*'da yine buradaki dört Türk boyunun isimlerini sayar ama *Nkrdh* yerine Bulgar geçer.²⁶ Diğer ikisi ise Peçenek isminin iki değişik yazımından başka bir şey değildir.²⁷ Böylece o günlerde Batı bozkırında bulunan üç kavmin Bulgar, Peçenek ve Macarların üçünden de bahsedilmiş oluyor (Mişin'e göre, isimlerde olmasa da

²¹ Sorunun çözülmesi için tek çıkar yol olarak görülen bu yaklaşımı geçtiğimiz yıl Romanya'nın Czikszereda kentinde yapılan bir sempozyumda sunduğumuz bir bildiriye dile getirdik: "Magyars or Hungarians: Regarding Ethnic Processes in Search for Origins".

²² Mesudî 2004, 97; Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler*, s.55.

²³ Mesudî, 2004, 93-94; Şeşen 1998, 54. Bu 'kâfirlerle savaş' şartı ilginçtir ve çok defa geçer. Aşağıda göreceğimiz Hamevî de Macarlar arasındaki Müslümanlar için aynı şeyi tekrarlar.

²⁴ Şeşen 1998, 202.

²⁵ Şeşen 1998, 193.

²⁶ Şeşen 1998, 57.

²⁷ Bu haberi ve öğelerini Macartney incelemiştir: O buradaki *Nükarda*'yı Macar olarak kabul eder: Macartney 1030, 21.

haberlerde Ruslar da gizlidir).²⁸ Ama Mesûdî bir türlü Macar kelimesini kullanmaya yanaşmıyor. Esasında onun kitabında Macar adı hiç geçmez ve tıpkı çağdaşı Porphyrogenitus gibi o da bu topluluğu basitçe Türk adı altında ifade eder. Dolayısıyla aralarında gerçekten Türk olan ve Türkçe konuşan kimselerin varlığı için bu ifadeleri ve benzer başkalarını delil olarak kullanabiliriz.²⁹ Ve Tarsus'a gelen Bulgarları işte bu Arpadlı mülkünden gelen Bulgar Türkleri olarak görebiliriz.



İdil Bulgar'dan gelen taifenin Adriyatik üzerinden Güney Anadolu'ya göçü

10. yy'da bir halitadan ibaret olan ve ancak sonraki asırlarda tektürlüleşip Macar kabilesi ve dili etrafında birleşen bu halkın içinde doğrudan İdil Bulgar'dan kimselerin bulunduğu haberlerini de alıyoruz. *Frenklerden Hungar* ülkesinde yaşayan *Başkırt* adlı Müslümanlardan bazılarıyla Halep'de görüşen Yâkut el-Hamevî (ö.1229), onlardan birine Hıristiyanların ortasında iken nasıl Müslüman olduklarını sorduğunda şu cevabı alır: “Bizden

²⁸ Mişin 2002, 72.

²⁹ Bugün Türkçe ile yakın akraba gözükmeyen bir dil konuşan Macarlara eski kaynaklarda Türk denilmesiyle ilgili ciddi bir edebiyat oluşmuştur, ancak bu yorumlar konuyu Hazar birliğine bağlayıp bir siyasi isme indirgmeden öteye gitmiyor. Burada aynı zamanda etnik bir boyut vardır. Biz bu açıdan konuyu baştan ele alıp ayrı çalışma yapmayı düşünüyoruz.

Toros Bulgarları Anadolu'ya Nereden Geldi?

öncekilerden bazı kimselerden işittiğime göre, eski zamanda bizim diyarımıza Bulgar ülkesinden yedi Müslüman gelmiş, aramıza yerleşmişler. Sapıklıkta olduğumuzu tatlı bir dille anlatmışlar. Bize İslamiyet'in doğru yolunu göstermişler.”³⁰ Bu bilgiyi 13. yy sonlarında yazan Mağribî de alıntılar.³¹ Ancak kaynağının başka olma ihtimali vardır. Zira Bulgar kelimesi geçmez, tek bir fakih tüm Başkırtları Müslüman etmiştir ve Başkırtlar kısaca Hungarların batısındaki ayrı bir halktır (ama ikisi de “*Türklerdendir*”). Macaristan'ın Moğol istilasına uğrayışını nakletmesi güncel bilgiye sahip olduğunu göstermektedir.

Hamevî'deki bu Bulgarların Tuna boylarına ne zaman geldiklerini belirleme imkânımız yok ama doğuda kalan Bulgar mülküyle Macar birliğinin ilişkilerinin zamanı geriye aldıkça yoğunlaştığından kuşumuz olmamalı.

Bulgarların Orta Tuna boylarına göçüyle ilgili en önemli haber yazarı bilinmeyen ilk Macar vakayinamesinden gelir. 950 yılı civarından haber veren yazar şöyle der: “*Ve Bular (Bulgar) ülkesinden büyük bir İsmailî ordasıyla birlikte isimleri Billa ve Boçu olan bazı çok asil beyler geldiler... Aynı zamanda yine aynı bölgeden Heten adında çok asil bir savaştı geldi...*”³² Bu gelenlere ülkenin çeşitli yerlerinden geniş topraklar bağışlanmıştı.

Czeglédý bu gelenlerin Harezm kökenli kimseler (Kaliz) olduklarını düşünenlere katılır,³³ ama kelimenin Bulgar değil de Bular biçimindeki yazılışına dikkat edilmeli. Bu biçim müstesnadır ve doğrudan İdil Bulgar'ı gösterse gerektir. Burada sorgulanacak birden fazla husus vardır. Öncelikle, belki bazı dâhili rahatsızlıkların eseri olarak İdil Bulgar'dan dışarıya ciddi bir nüfus ihracının olduğunu görüyoruz. Bunlar Macaristan'a tesadüfen değil, ‘yolu bilerek’ gelmiş gözükyüyorlar ki, bu durum önceden benzer ilişkilerin var olduğuna delalet eder. Zaten Macar birliğinin göçünün üzerinden henüz bir ömür bile geçmemiştir. Bir başka husus, genel kabul gördüğü üzere, bu isimsiz vakayinamenin tarihlemesine güvenilememesidir. Metinlerde bu göçün bahsedilen tarihten 25 yıl önce gerçekleştiğini düşünmeyi engelleyecek bir kayıt bulunmuyor. İşin aslı alıntılanan bu metinler vakayinamenin sonunu oluşturur ve Bulgar'la birlikte başka yerlerden gelen göçmenlere tahsis edilmiştir. Hepsinin aynı günlerde gelmesi düşünülemeyeceğine göre, genel olarak yurt tutan Macarlığın ilk kuşaklarından bahsedildiğini ve göçün o zamanda herhangi bir tarihte gerçekleştiğini düşünebiliriz.

Bu da bize bu göçmenleri Mesûdî'nin Bulgarlarına bağlama imkânı tanır. Bir memnuniyetsizlik veya rahatsızlık sonucu İdil boylarındaki yurtlarını terk

³⁰ Şeşen 1998, 132.

³¹ Şeşen 1998, 203.

³² Rady 2009, 726-727.

³³ Czeglédý 1985, 100.

eden Müslüman Bulgarlar, muhtemelen Avrupalılara karşı Macarlarla işbirliğinde olan Adriyatik'teki Müslüman donanmasıyla karşılaşmış, belki Macar kralı adına bir dizi harekâta katıldıktan sonra, donanmadan gelen teklifi değerlendirmiş olabilirler. Bunlar yeni baht arayan göçmenler olarak yeni tekliflere açıklardı ve Çukurova'nın hem sıcak, hem de verimli topraklarını ballandıra ballandıra anlatan Arap gemiciler onları iknada zorlanmamış olmalı. Bizans serhaddindeki bu önemli ve değerli bölgede savaşçı bir Türk topluluğunun varlığı Müslümanlar için çok önemli bir kazançtı.³⁴

Gerçi bölge çok kısa bir süre sonra Bizans'ın eline geçecektir. Nikephoros Phokas aklına Suriye'nin işgalini koyarak 963 yılında Çukurova'ya yürüdü. Tarsus ve Misis'in alınması iki yıl sürdü ise de, sonuçta Bizans hedefe emin adımlarla yürüyordu. Antakya 968 yılında Bizanslılarca işgal edildi ve bunu Halep izledi. Bu durumda Bulgarların, sonradan karşımıza çıktıkları Torosların iç ve dağlık kesimlerine çekildiklerini düşünebiliriz. Öte yandan, Bizans'ın aldığı yerlerde artık İstanbul'a tabi bir Müslüman nüfus bulunuyor, hatta tahtını koruyan Halep emiri Bizans'a bağlı bulunuyordu.³⁵ Dolayısıyla, bir Hıristiyan devlet için alışıldık olmamakla birlikte, artık Bizanslıların yönetiminde Müslümanlar yaşıyordu ve Bulgar Türklerini bu neviden saymak icap eder. Bir asrı aşacak bu esaret döneminin zor olduğu muhakkaktı, ama buraya gelenlerin kaderi Macaristan'da kalanlardan kesinlikle iyiydi.³⁶

Belirttiğimiz gibi, ilk haberleri 13. yy ortasından alsak da, Toros Bulgarları gayet Türk ve Müslüman görünüyorlar. Haklarında hiçbir aksi ifade yok. Bunların aradan geçen zaman zarfında Türkleştikleri gibi bir sanıya da yer yok, zira hem yaşadıkları yerler ücraydı ve zaten Karamanlılarca yeni ele

³⁴ Bu kuşkusuz ilk değildi, belki bu çerçevedeki en son yerleşim uygulamasıydı. Bölgeye, özellikle Kuzey Suriye'ye daha önce de Slavlar getirilmiş ve yerleştirilmişti ve Slavlar bölgede ciddi bir nüfusa sahipti (Mişin 2002, özl. s.117-118; Norris 1993, 19). Bu nüfusun askeri amaçlı yerleştirildiğini düşünürsek, bizzat Tarsus'un yoğun bir Slav yerleşimi haline gelmesini anlayabiliriz (Mişin 2002, 121).

³⁵ Ostrogorsky 1995, 269.

³⁶ Bir tarafta Papalık ile Macar krallarının gayri-Hıristiyanların ivedilikle vaftizi konusundaki sıkı mücadelesinden ayrıntılarla bahseden, Kumanlara Hıristiyanlığı kabul etmedikleri için yapılanların teferruatlarını veren Berend, konu Müslümanlara gelince "baskı altında olmayan bir Hıristiyanlaşmadan" bahseder. İslam dünyasından kopuk olan Macaristan Müslümanları zamanla kültürel olarak erimiş ve kendi rızaları ile Hıristiyan olmuşlardır (Berend 2001, 237 vd.). Yahudiler ve Tengrici Kumanların vaftizi için o kadar çok çaba gösteren ve baskı uygulayan kilisenin, aleyhlerine koca koca Haçlı seferleri düzenlediği Müslümanların varlığına nasıl katlandıklarını açıklamakta zorluk çeken yazar, nihayet suçluyu bulur: Moğol istilası ülkedeki Müslüman nüfusu ortadan kaldırmıştır. Hayatta kalan az sayıdaki kimse de zaman içinde tanassur etmiştir. Bu görüşü Norris de paylaşır (Norris 1993, 28). Moğol istilasının yok edici etkisinde kuşku yoktur, ama bu durum Macaristan'da İslam'ın ortadan kalkışında kiliseyi temize çıkarmaz.

geçirilmişti, hem de o dönemde bu süratte bir Türkleşmeyi bilmiyoruz. Ayrıca da böyle bir süreç için düşünülecek zaman çok kısadır. Esasında Anadolu'daki başka toplulukların Türkleştiğine, kimlik ve dil değiştirdiğine dair bir bilgimiz yok.

Bir diğer husus dilleridir. Bulgar kelimesi bize hemen sözde Batı Türkçesi denen lehçeyi hatırlattığından, bu Türklerin Türkmenler arasında zamanla kendi lehçelerini bıraktıklarını düşünmek lazım gelecektir. Bu konuda kitabî davranmak taraftarı değiliz. Zira bildiğimiz eski Bulgar Türkçesi diğer Türklerce anlaşılacak kadar farklıydı. Nitekim bugün Çuvaşça böyledir. Anadolu veya başka yerdeki böyle bir ilişki bir dilin iki lehçesinin değil, birbirini hiç anlayamayan iki dilin ilişkisi gibi olacaktır. Bu da sandığımız bir 'Oğuzçalaşma' hadisesini, hele aradan geçen kısa zaman diliminde (1075 ?-1250 ?) zor kılacaktır. Muhtemel ki bu gelen Bulgarlar Kıpçakçalaşma dediğimiz sürece dâhil olmuş, ortak Türkçenin etkisi altına girmiş bir nüfusu temsil ediyorlardı.

Bu konuda belki Kaşgarlı Mahmud bize yardımcı olabilir. Kaşgarlı "*Rum diyarındaki Beçeneklere kadar Suvar, Bulgar dilleri bir düziye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış bir Türkçedir*"³⁷ demektedir. Burada anlaşmayı zorlaştıracak bir ses değişikliğinden bahsetmiyor. Kaşgarlı Bulgar'ın bir bütünleyeni olan Suvar dilini çok iyi bildiğini göstermektedir, zira kitabında altı örnek verir. Bulgar dilini de bildiğini gösteriyor ve üstelik verdiği örneklerden ikisinde Kıpçak, birinde Oğuz bağlantısı kuruyor: "*Çiğiller ve başka Türklerce zel olarak söylenen bu harfi Rus ve Rum ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıpçak boyları hep birden ze olarak söylerler. Öbür Türkler ayağa 'adhak', bunlar 'azak' derler.*"³⁸; "*Oğuz, Kıpçak, Peçenek, Bulgar dillerinde bu isimleri (ism-i zaman, ism-i mekân, ism-i alet) yapmak için emr-i hazır sigasına sin, ye, vav harfleri getirilir.*"³⁹ Hatta bir yerde cümle kurar ve Bulgarca ile bizim lehçemiz arasında bir fark olmadığını gösterir: "*Ol anın birle kökleşti, kökleşür, kökleşmek. Bu kelime Bulgarcadır.*"⁴⁰

Dolayısıyla, İdil Bulgar'dan önce Macaristan'a, oradan da Çukurova ve Toroslara gelen bu Bulgar Türklerinin artık Oğuz ve Kıpçaklarca anlaşılın Ortak Türkçeden bir lehçe konuştuklarını düşünmek için haklı bir zemin bulunuyor. Onları aynı zamanda Anadolu'daki ilk Müslüman Türk yerleşimciler olarak tanımlamak durumundayız. Dolayısıyla Anadolu'nun Türkleşmesi Çukurova'dan başlamıştır diyebiliriz.

³⁷ Kaşgarlı Mahmud 1995, I, 30.

³⁸ Kaşgarlı Mahmud 1995, I, 32.

³⁹ Kaşgarlı Mahmud 1995, II, 67.

⁴⁰ Kaşgarlı Mahmud 1995, II, 224.

BİBLİYOGRAFYA

- Berend 2001 Nora Berend, *At the Gate of Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c.1000-1300*, Cambridge.
- Canard 1936 M. Canard, "Arabes et Bulgares au Début du Xe Siècle", *Byzantion*, XI, 213-223.
- Porphyrogenitus 1967 Constantine Porphyrogenitus *De Administrando Imperio*, yay. Gy. Moravcsik - R. J. H. Jenkins, Washington, 1967.
- Czeplédy 1985 Czeplédy "Az Árpád-kori mohamedánokról és neveikről", *Magyar Östörténeti Tanulmányok*, Budapest, 99-104.
- Çiftçioğlu 2002 "Karamanlı Dönemi Şehname Yazarları ve Eserleri Üzerine", *Afyon K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, IV/2, 57-66.
- Karatay 2008 Osman Karatay, "Ziezi ex quo Vulgares: Orta Asya'da Bulgar Aramak", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, III/5, 48-67.
- Karatay 2009 Osman Karatay, "Magyars or Hungarians: Regarding Ethnic Processes in Search for Origins", *Magyar Östörténet És Kereszténység Nemzetközi Konferencia (Erken Macar Tarihi ve Hıristiyanlık Sempozyumu)*, 30-31 Ekim 2009, Czíksereda, Romanya.
- Kaşgarlı 1995 Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lûgat-it-Türk Tercümesi*, çev. B. Atalay, 3. basım, Ankara, 1995.
- Kırzioğlu 1967 Fahrettin Kırzioğlu, "1461 'Turabuzon' fethi sırasında Fâtih Sultan Mehmed'in yaya aşığı 'Bulgar Dağı' neresidir?" "VI Türk Tarih Kongresi (Ankara, 20-26 Ekim 1961) Kongreye Sunulan Bildiriler, 322-328.
- Macartney 1930 C. A. Macartney, "The Attack on Valandar", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, VIII, Berlin, 20-31.
- Mesudî 2004 Mesudî, *Murûc ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, çev. D.A. Batur, İstanbul.
- Miranda 1997 Ambroxio Huici Miranda, "Müslüman Sicilya", böl. çev. K. Turhan – U. Uyan, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti (The Cambridge History of Islam)*, yay. P. M. Holt – A. K. S. Lambton – B. Lewis, 2. baskı, İstanbul, 319-326.

Toros Bulgarları Anadolu'ya Nereden Geldi?

- Mişin 2002 D. E. Mişin, *Sakaliba (Slavyane) v İslamskom Mire v Rannee Srednevekov'e*, Moskva.
- Norris 1993 Harry T. Norris, *Islam in the Balkans: Religion and Society between Europe and the Arab World*, Columbia.
- Ostrogorsky 1995 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara.
- Rady 2009 Martyn Rady, "The Gesta Hungarorum of Anonymus, the Anonymous Notary of King Béla: A Translation", *South and East European Review* 87-4, 681-727.
- Şahin 2010 İbrahim Şahin, "İçel/Gülnar'da Eski Türklere Ait Yeni Tespit Edilen Epigrafik Belgeler: Tanıtım ve Ön Değerlendirmesi", *II. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi*, 19-25 Nisan 2010, Çeşme –İzmir.
- Şeşen 1998 Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, 2. baskı, Ankara.
- Shboul 1979 Ahmed M.H. Shboul, *Al-Masudi and his World: A Muslim Humanist and his Interest in non-Muslims*, London.
- Şikarî 1946 Şikarî, *Karaman Oğulları Tarihi*, yay. Mesut Koman, Konya.
- Tıpkova-Zaimova Vasilka, "XI. Yüzyıldan Sonra Anadolu'daki Bulgarlar ve Selçuklular", *Türkler*, C.6, (Ankara: 2002), 241-245.
- Wenner 1980 Manfred Wenner, "The Arab/Muslim Presence in Medieval Central Europe", *International Journal of Middle Eastern Studies*, XII, 59-79.

Osman Karatay

